

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

*« Πολιτεία γὰρ τροφή ἀνθρώπων ἐστίν,
καλή μὲν ἀγαθῶν, ἡ δὲ ἐναντία κακῶν ».*
Πλάτ. Μενέξ. 238c.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1939

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΚΩΝΣΤ. Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

*« Πολιτεία γὰρ τροφή ἀνθρώπων ἐστίν,
καὶ ἡ μὲν ἀγαθῶν, ἡ δὲ ἐναντία κακῶν ».*
Πλάτ. Μενέξ. 238c.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1939

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

Α΄. Η ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων μεταξὺ κράτους καὶ παιδείας¹ ἀπησχόλησε καὶ ἀπασχολεῖ οὐ μόνον ἐκπαιδευτικούς καὶ παιδαγωγικούς, ἀλλὰ καὶ πολιτικούς φιλοσόφους καὶ πολιτειολόγους καὶ πολιτικούς ἄνδρας πασῶν τῶν χωρῶν καὶ τῶν ἐποχῶν. Ἡ πολυμορφία, ὑφ' ἣν τοῦτο ἐμφανίζεται, ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν ἐξάρτησίν του ἀπὸ τῆς περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίας τῶν ἐξεταζόντων αὐτό. Ἐν τῇ παρούσῃ ἐργασίᾳ, ἧς ὑποκείμενον εἶναι αἰ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ κράτους πρὸς τὴν παιδείαν γινῶμαι τοῦ Πλάτωνος, δὲν σκοποῦμεν νὰ ἀναδράμωμεν εἰς τὴν ὅλην ἱστορίαν τοῦ ζητήματος, ἀποτελοῦσαν ἴδιον θέμα· περιοριζόμεθα εἰς εἰσ-αγωγικάς τινὰς μόνον συναφεῖς νύξεις, ἀναφερομένας εἰς τὴν σύγχρονον μορφήν αὐτοῦ.

Δύο εἶναι κυρίως αἰ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, ἄκρως ἀντίθετοι, γινῶμαι.

Κατὰ τὴν πρώτην, τὴν ἔχουσαν τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, παιδεία ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ κράτους δὲν δύναται νὰ νοηθῇ· διότι αὕτη εἶναι τὸ μόνον μέσον πρὸς διατήρησιν, συνέχισιν καὶ προαγωγὴν τοῦ ἔθνικοῦ καὶ κρατικοῦ βίου. Παιδείαν, ἰδίους σκοποὺς θηρεύουσαν,

---

¹ Ὡς πρὸς τὴν σύγχρονον μορφήν τοῦ ζητήματος τούτου βλ. τὰς ἐξῆς ἐργασίας: E. d. S p r a n g e r, Die Beziehungen von Politik und Pädagogik in der Neuzeit (Περὶδ. Deutsche Schule, 1914-1916). Τοῦ αὐτοῦ, Die wissenschaftlichen Grundlagen der Schulverfassungslehre und Schulpolitik (Abhandl. Preuss. Akad. Wissensch. Jahrg. 1927, Philol., Hist. Kl. Nr. 3) Berlin, 1928. R i e d, Aufgaben und Grenzen der Staatstätigkeit im Bildungswesen der Gegenwart, Leipzig, 1931. Γενικὴν ἐπισκόπησιν καὶ κρίσιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1920 κ.έ. συναφῶν δημοσιευμάτων παρέχει ὁ W. L a n d é ὑπὸ τὸν τίτλον: Schulrecht, Sammelbesprechung des Schrifttums der letzten 10 Jahre (ἐν Verfassungsarchiv. Bd 36, σ. 363 κ.έ.). Νικ. Ἐξαρχοπούλου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν παιδαγωγικὴν, ἐν Ἀθήναις, 1934*, σ. 9, 198 κ.έ. Th. H a r a l a m b i d e s, Die Schulpolitik Griechenlands 1821—1935, Berlin, 1935, Κ. Γεωργούλη, Κράτος καὶ παιδεία, ἐν Ἀθήναις, 1936. Κωνστ. I. Βουρθέρη, Τὸ πρόβλημα τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας ἐν τοῖς σχολείοις τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως, ἐν Ἀθήναις, 1936, σ. 73 κ.έ.

ἀντιτιθεμένους πολλάκις πρὸς τοὺς τοῦ κράτους, ἀνέχονται μόνον κράτη, ἅτινα διανύουσι τὴν ἐσχάτην φάσιν τοῦ βίου αὐτῶν. Ὅλως παράλογον δὲ θὰ ἦτο τὸ νὰ ὑποβάλλωνται πάντα σχεδὸν τὰ νεώτερα κράτη εἰς τεραστίας δαπάνας πρὸς ἴδρυσιν καὶ συντήρησιν δημοσίων σχολείων, ὑπηρετούντων σκοποὺς ἀσχέτους πρὸς τοὺς τῆς πολιτείας ἢ καὶ ἀντικρατικούς.

Ἡ δευτέρα περὶ τῶν σχέσεων κράτους καὶ παιδείας ἀντίληψις στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀτομοκρατικῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν τὸ ἄτομον κέκτηται φύσει ἀπόλυτον δικαίωμα, ὅπως διαθέτῃ ἑαυτὸ κατὰ βούλησιν ἐκλέγον ἐλευθέρως τοὺς σκοποὺς καὶ τοὺς τρόπους τοῦ βίου καὶ διαμορφοῦν ἰδίαν περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίαν, χωρὶς ἐν τῇ διαμορφώσει ταύτῃ νὰ ὑφίσταται ἄνωθεν ἐπίδρασιν τινα κατὰ τὴν παιδικὴν ἰδίαν καὶ ἐφηβικὴν ἡλικίαν, καθ' ἣν τοῦτο διὰ τὴν πνευματικὴν ἀωρίαν ἀδυνατεῖ νὰ ἀντιτάξῃ προσωπικὸν ἔλεγχον εἰς τὰ ἄνωθεν ἐπιβαλλόμενα. Κατὰ ταῦτα τὸ σχολεῖον δὲν δικαιούται, ἰσχυρίζονται, νὰ διαπλάσῃ τοὺς μαθητὰς εἰς πιστοὺς ὠρισμένης περὶ κόσμου καὶ βίου θεωρίας, ἀλλ' ὀφείλει νὰ ὑποβοηθῇ τὴν ἐλευθέραν καὶ ἀκώλυτον διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος τῶν τροφίμων του, εἰς οὓς καὶ μόνους ἀπόκειται νὰ ἐκλέξωσιν, ὅταν ἡλικιωθῶσι, τὴν ἰδεολογικὴν σημαίαν, ὑφ' ἣν ἐπιθυμοῦσι νὰ ταχθῶσιν.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἀντίληψις περὶ τῶν σχέσεων κράτους καὶ παιδείας ὀλίγους ἔσχεν ἐκπροσώπους καὶ θιασώτας, μεμονωμένοι δὲ ἀπόπειραι, ἰδίαν ἐν Γερμανίᾳ, πρὸς ἐφαρμογὴν ἐν τῇ σχολικῇ πράξει τῆς περὶ αὐτοδιαθέσεως τοῦ ἀτόμου ἀρχῆς συνήντησαν ἤδη πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ ἰσχυροτάτην ἀντίδρασιν, οὐδεὶς δὲ πλέον περὶ αὐτῶν λόγος γίνεται σήμερον.

Οὕτω τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων κράτους καὶ παιδείας ὑφίσταται σήμερον ὑπὸ τὴν πρώτην μορφήν, τὴν τῆς ἀμέσου δηλαδὴ συναφείας τῆς παιδείας πρὸς τὸ κράτος. Ἄλλ' ὡς πρὸς τὴν συνάφειαν ταύτην ποικίλλουσιν αἶ τε θεωρητικαὶ ἀντιλήψεις καὶ αἶ ἐν τῇ σχολικῇ πολιτικῇ τῶν καθ' ἕκαστα κρατῶν ἐκδηλώσεις αὐτῶν.

Ὅλως ἐξωτερικὴ εἶναι ἡ διαφωνία τῶν θιασωτῶν τῆς ἰδιωτικῆς πρὸς τοὺς τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως· διότι καὶ οἱ θέλοντες ἰδιωτικὴν τὴν ἐκπαίδευσιν δὲν ἀποστέργουσι τὸν κρατικὸν ἔλεγχον, ἀλλ' αἰτοῦνται τὴν πλήρωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ κράτους τιθεμένων σκοπῶν τῆς παιδείας ὑπὸ ἐκπαιδεύσεως ἰδιωτικῆς, ἣτις κατ' αὐτοὺς ἐξασφαλίζει εὐμενεστέρους ἢ ἢ δημοσία ὄρους πληρώσεως τῶν εἰρημένων σκοπῶν.

Οὐσιαστικωτέρα εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν ἀντιλήψεων ὡς πρὸς τὴν

έσωτερικὴν συνάφειαν τοῦ κράτους πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄρου «παιδεία».

Κατὰ τὴν πρώτην, τὴν συνήθη ἀντίληψιν, ἣτις ἐκπροσωπεῖται ὑπὸ τῆς παλαιότερας «παιδαγωγικῆς», ἡ κρατικὴ παιδεία ταυτίζεται πρὸς τὴν σχολικὴν παιδείαν καὶ θεωρεῖται μία τῶν πολλῶν ἐκδηλώσεων τοῦ κρατικοῦ βίου, παράλληλος πρὸς τὰς λοιπὰς, σκοπὸν ἔχουσα τὴν διάπλασιν τῶν παιδῶν εἰς «ἠθικὰς προσωπικότητας». Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην, τὴν χαρακτηρίζουσιν τὰ κοινοβουλευτικὰ κράτη, ἡ παιδεία πρέπει νὰ εἶναι ὑπηρετικὴ οὐχὶ ὠρισμένου πολιτικοῦ κόμματος, ἀλλὰ τῆς ὑπὲρ τὰς κομματικὰς μερίδας καὶ ἀντιθέσεις κειμένης ιδέας τοῦ κράτους¹ κατὰ τὴν αὐτὴν ὡσάυτως ἀντίληψιν εἰς τῶν σκοπῶν τῆς σχολικῆς παιδείας εἶναι ἡ διαμόρφωσις κομματικῶς ἀχρωματίστου πολιτικῆς καὶ κρατικῆς συνειδήσεως τῶν τροφίμων (ἀγωγή τοῦ πολίτου). Ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ἡ τελευταία ἀπαίτησις οὐδαμοῦ ἐπληρώθη ἀπολύτως².

Ἄλλως ἀντιλαμβάνονται τὴν συνάφειαν τοῦ κράτους πρὸς τὴν παιδείαν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄρου «παιδεία» οἱ ἐκπρόσωποι τῆς νεωτάτης «ἐπιστήμης τῆς ἀγωγῆς» (Erziehungswissenschaft), ἰδίᾳ ὁ Petersen καὶ ὁ Kriek³. Οὗτοι, χρησιμοποιοῦντες τὰ ἐφόδια τῆς κοινωνιολογίας καὶ τῆς φαινομενολογίας, ἠρεύνησαν καὶ ἀνέλυσαν τὸ φαινόμενον τῆς ἀγωγῆς οὐχὶ ὡς σχολικὸν φαινόμενον, ἐντοπιζόμενον μεταξὺ παιδαγωγοῦ καὶ τροφίμου, ἀλλ' ὡς θεμελιῶδες φαινόμενον χαρακτηριστικὸν τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἐν οἵαδήποτε εἴτε πρωτογόνῳ καὶ ἀδιαρθρώτῳ εἴτε ἐξειλιγμένη, προηγμένη καὶ ὀργανωμένη ὁμάδι συμβιούντων, τουτέστιν ἐν οἵαδήποτε κοινωνικῇ ὁμάδι, οἱ συμβιούντες ἀσκοῦσι ροπὴν καὶ ἐπίδρασιν ἐπ' ἀλλήλους, παιδαγωγοῦσιν ἀλλήλους. Οἰκογένεια, θρησκευτικαὶ κοινότητες, σύλλογοι, σωματεῖα, συντεχνίαι, λαοί, ἔθνη, κράτη διὰ τῆς ἀγωγῆς, ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω εὐ-

¹ Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, ἔ. ἀν. σ. 60.

² E. Kriek, Philosophie der Erziehung, Berlin, 1930^s.

» Grundriss der Erziehungswissenschaft, Leipzig, 1933.

» Nationalsozialistische Erziehung, Berlin, 1935^s.

P. Petersen, Allgemeine Erziehungswissenschaft, Berlin, 1934.

Σοφίας Γεδεών, Ὁ θεσμὸς τῆς συνεργασίας τῶν μαθητῶν ὡς μέσον κοινωνικῆς ἀγωγῆς, ἐν Ἀθήναις, 1937. Νικ. Καραχρίστου, Ἡ ζωὴ τῶν λαῶν, ἐν Ἀθήναις, 1937. Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, Ὁ ἐθνικὸς καὶ ἀνθρωπιστικὸς χαρακτήρ τῆς μέσης παιδείας, ἐν Ἀθήναις, 1938. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ πνεῦμα τῆς συγχρόνου ἐλληνικῆς ἀγωγῆς, ἐν Ἀθήναις, 1938.

ρεΐαν ἔγνοιαν νοουμένης, μεταβιβάζουσιν εἰς τὰς ἐπιγιγνομένας γενεὰς τὰς πνευματικὰς καὶ ὕλικὰς ἀξίας τοῦ βίου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν, οὕτω δὲ ἐπιτυγχάνεται ἡ συνέχισις καὶ διαιώνισις τῆς ἰδιοτυπίας καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου χαρακτήρος αὐτῶν. Προκειμένου εἰδικώτερον περὶ τοῦ κράτους, ὅπερ εἶναι ἡ σπουδαιότερα καὶ τελειότερον ὠργανωμένη μορφή τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἡ δυναμικὴ ἔκφρασις τοῦ ἐθνικοῦ καὶ λαϊκοῦ βίου, ἡ κρατικὴ παιδεία νοεῖται ὡς τὸ σύνολον τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν μέτρων, δι' ὧν ἐξασφαλίζεται ἡ διατήρησις, συνέχισις καὶ προαγωγή τοῦ κρατικοῦ, ἐθνικοῦ καὶ λαϊκοῦ βίου. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην τὸ κράτος δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν διὰ τῶν σχολείων διαπαιδαγώγησιν τῶν νέων, ἀλλὰ διὰ τῆς νομοθεσίας, τῆς ὀργανώσεως τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν πολιτῶν καὶ τῆς ἐν παντὶ καὶ πάντοτε παρουσίας αὐτοῦ ἐπεκτείνει τὸ παιδευτικόν του ἔργον ἐπὶ πάντα τοὺς πολίτας, ἀναλαμβάνον οὕτως εὐρυτάτην παιδαγωγικὴν ἀποστολήν. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔγνοια «σχολικὴ παιδεία» δὲν καλύπτει ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἔγνοιᾶς «κρατικὴ παιδεία», ἀλλὰ μέρος μόνον αὐτῆς.

Τὴν τοιαύτην εὐρυτάτην ἀντίληψιν τῆς παιδείας ἔχουσι καὶ προσπαθοῦσι νὰ ἐφαρμόσωσι σήμερον τὰ «ὀλοκληρωτικὰ» λεγόμενα κράτη, παρ' οἷς κατὰ νὰ ἀνωτέρω εἰρημένα χωρισμὸς τῆς παιδείας καθόλου ἀπὸ τοῦ κράτους εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῆ, ὡς αἴρων αὐτὸ τοῦτο τὸ νόημα καὶ τὸν θεμελιώδη χαρακτήρα τοῦ κράτους, ἦτοι τὸν παιδαγωγικόν. Χαρακτηριστικὴ ἔκφρασις τῆς γενικωτέρας ταύτης παιδευτικῆς τάσεως τῶν εἰρημένων κρατῶν εἶναι ἡ ἴδρυσις ὑπουργείων λαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, ἡ χρῆσις ὁμοιομόρφων στολῶν καὶ συμβόλων, ἡ ἀναβίωσις καὶ προστασία τῆς λαϊκῆς τέχνης, τῶν ἐθίμων καὶ παραδόσεων, τῶν ἐνισχυουσῶν τὸν ἐθνικὸν βίον καὶ τὸν λαϊκὸν χαρακτήρα, ἡ ὀργάνωσις καὶ τέλεισις κοινῶν ἐθνικῶν καὶ λαϊκῶν ἑορτῶν, ἡ ἐνιαία ὀργάνωσις τῆς σχολικῆς καὶ τῆς ἐξωσχολικῆς νεολαίας, ἡ ἴδρυσις πανεπιστημιακῶν ἐδρῶν πολιτικῆς παιδαγωγικῆς, ἡ ἀσκησις σαφοῦς καὶ καθωρισμένης ἐθνικῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς καὶ ἡ καθόλου ἐθνικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωσις καὶ διαπαιδαγώγησις τῶν τε ἐν τῷ κράτει καὶ ἐν τῇ διασπορᾷ ὁμοφύλων.

Ὅτι ἡ εὐρεΐα αὕτη ἀντίληψις τῆς παιδείας καὶ τῶν πρὸς τὸ κράτος σχέσεων αὐτῆς δὲν εἶναι νέα, ἀλλ' ἔχει τὰς ρίζας αὐτῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς παιδείας ὑπὸ παραπλησίαν, ἀλλ' ἰδεώδη καὶ τελειοτάτην μορφήν συνέλαβεν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ὁ Πλάτων πρῶτος, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ καταδείξωμεν διὰ τῆς παρούσης ἐργασίας ἡμῶν.

Β'. Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Οἱ Ἕλληνες, ἀφ' ὧν κυρίως ἄρχεται ἡ ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καθόλου, ἰδίᾳ δὲ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν εἰς τὸν «ἑλληνοκεντρικόν»¹ κύκλον ἀνηκόντων λαῶν, καταλαμβάνουσιν ὅλως ἰδιάζουσαν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀγωγῆς, διότι τὴν παιδείαν ἐθεώρησαν ὡς τὴν μόνην δικαίωσιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀνθρώπου ὡς «πολιτικοῦ ζώου», ὡς μέλους τῆς κοινότητος.

Αἱ ἀξίαι τοῦ πολιτισμοῦ, αἷτινες εἶναι τὰ δημιουργήματα τῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων, τὸ κράτος, ἡ θρησκεία, τὰ γράμματα, ἡ τέχνη, δὲν δύνανται κατὰ τοὺς Ἕλληνας γὰ νοηθῶσιν ἄνευ τοῦ παιδευτικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ γνωρίσματος αὐτῶν. Ὁ ποιητὴς καὶ ὁ καλλιτέχνης, ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ πολιτικὸς εἶναι κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἀντιλήψιν οἱ παιδαγωγοὶ τοῦ ἀνθρώπου· πρὸς τὴν μορφήν τούτου, ἀναχθεῖσαν ἐκ τοῦ πλήθους τῶν συγκρουομένων πρὸς ἀλληλα συμφερόντων τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ομάδων, ἔστρεψεν ἀρχῆθεν τὸ πλαστικόν του βλέμμα ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀνθρωποπλάστης λαὸς τῶν Ἑλλήνων. Ἀνακαλύπτοντες οἱ Ἕλληνες τὴν ἰδέαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὸν «λόγον», δὲν ἐφεῦρον μόνον τὰς θεμελιώδεις ἀρχάς, κατηγορίας καὶ μορφάς, ὑφ' ἃς εἶδον τὸ ἀληθὲς καὶ «ἐθεώρησαν» τὸ καλὸν καὶ ὑφ' ἃς διανοεῖται ἔκτοτε, δημιουργεῖ καὶ κατανοεῖ πάντα, οἷον ὅποτε πολιτισμὸν ἢ μετέπειτα ἀνθρωπότης, ἀλλ' ἀνεκάλυψαν ἐν ταῦτῳ καὶ τῆς παιδείας τὴν ἰδέαν. Παρ' Ἕλλησι πολιτισμὸς καὶ παιδεία ταυτίζονται.

Ἄλλ' ἡ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνακαλυφθεῖσα παιδεία, ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην αὐτῆς ἔννοιαν, τὴν ἄγνωστον εἰς τοὺς παλαιότερους τῶν Ἑλλήνων ἱστορικοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς, δὲν στρέφεται πρὸς τὴν μορφήν τοῦ ἀνθρώπου, ὑπὲρ χρόνον καὶ τόπον θεωρουμένην. Ἄνθρωπος κατ' αὐ-

¹ W. J a e g e r, Paideia, Berlin, 1934, σ. 3. Πρὸς τὸ αὐτοῦ: Humanismus und Jugendbildung, Berlin, 1921. Antike und Humanismus, Leipzig, 1925 (ἐν τῇ συλλογῇ Das Gymnasium, σ. 1 κ. ε.). Platos Stellung im Aufbau der griechischen Bildung, Berlin, 1928. Die geistige Gegenwart der Antike, Berlin, 1929. Βιβλιογραφίαν τοῦ προβλήματος τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ βλ. ἐν M. K r ü g e r, Methodik des altsprachlichen Unterrichts, Frankfurt a. M. 1930. Κωνστ. I. Βουρβέρη, Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ εἰς τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τοῦ γυμνασίου, ἐν Ἀθήναις, 1934. Κ. Γεωργούλη, Ἡ μελέτη τῶν ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων, ἐν Θεσσαλονίκῃ, 1938. Ἰω. Χαντέλη, Συμβολὴ εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν, τόμ. Α'. 1931, τόμ. Β', 1939.

τούς δὲν εἶναι τὸ ἄτομον τῶν νεωτέρων ἀτομοκρατικῶν¹. οὐδ' εἶναι τῶν Ἑλλήνων παιδευτικὸν ἰδεῶδες ἢ μέχρις αὐταρκειᾶς τελείωσις τοῦ ἀτόμου, πρὸς ἣν ἔτεινον οἱ αἰῶνες τῆς ἑλληνικῆς παρακμῆς². Ὁ «ἄνθρωπος» τῶν Ἑλλήνων εἶναι ὁ ἐν τῷ ἐδάφει τοῦ λαϊκοῦ βίου καὶ τῆ θαλπωρῆ τῆς πολιτικῆς κοινότητος φυεῖς «πολιτικός ἄνθρωπος», ὁ πολίτης· τὸ δὲ τοπικὸν καὶ χρονικὸν πλαίσιον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἔζη καὶ ἐκινεῖτο, ἦτο τὸ τῆς ἀρχαίας «πόλεως», τῆς πολιτείας ἢ τοῦ κράτους, ὡς λέγομεν σήμερον. Ἄλλ' ἂν ὁ ἀρχαῖος Ἕλληνας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ νοηθῆ, ἄλλως ἢ ὡς πολίτης, τὸ ἀρχαῖον κράτος, ἢ πόλις, ἓνα κύριον ἠθικὸν σκοπὸν καὶ λόγον ὑπάρξεως εἶχε, τὴν διάπλασιν τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν ἀνθρώπων εἰς πολίτας τελείους, «ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπισταμένους μετὰ δίκης³. Τὴν φύσιν καὶ τὸ ἠθικὸν περιεχόμενον τοῦ ἀρχαίου κράτους κατανοεῖ μόνον ὁ ἀναγνωρίζων καὶ κατανοῶν τὸν εὐρύτατον παιδαγωγικὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Τοιαύτην ἀποκαλύπτουσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἰδέαν τῆς ἀρχαίας πόλεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ καλλιτέχναι εἰς τὰ ἀθάνατα προϊόντα τῆς δημιουργίας αὐτῶν. Ἄλλὰ τοιαύτη ὑπῆρξε μόνον μέχρι τῶν μέσων περίπου τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος. Ὅτε, λήγοντος τοῦ αἰῶνος τούτου, ἐκλείετο καὶ ἡ ἐποχὴ, τῆς ὁποίας εὐγενέστεραι καὶ χαρακτηριστικώτεραι ἐκφράσεις ὑπῆρξαν οἱ νόμοι τοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ Σόλωνος, τὰ τρόπαια τοῦ Μαραθῶνος καὶ τῆς Σαλαμῖνος, τὸ ἦθος ἐνὸς Αἰσχύλου καὶ αἱ νοσταλγίαι ἐνὸς Ἀριστοφάνους, ὅτε ὑπὸ τὰ ἀτομοκρατικὰ πλήγματα τῶν σοφιστῶν ἐφάνη κλονιζομένη ἢ γηραιὰ δρῦς, ἡ ἀρχαία πόλις, ἐνῶ προσήγγιζε βαρὺ τὸ λυκόφως τῆς πολιτικῆς παρακμῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἀπαιδευσίας, ὠρθώθη νέος νοσταλγὸς ἄμα καὶ ἀνακαινιστὴς τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου ὁ Πλάτων, μαθητὴς ἀκριδῶς τοῦ ὑπὸ τῆς πόλεως ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ διαφθορᾷ τῶν νέων καταδικασθέντος ἀθῶου Σωκράτους⁴.

¹ Θεοφ. Βορέα, Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἐν Ἀθήναις, 1935, σ. 377 κ. ἑ.

² Ἐντεῦθεν ἀπ' εὐθείας κατὰ τὸν W. Jaeger (Paideia, σ. 16) κατὰγεται τὸ ἀτομοκρατικὸν παιδευτικὸν ἰδεῶδες τῆς νεωτέρας παιδαγωγικῆς.

³ Πλάτ. Νόμ. Α 643 e.

⁴ Πλάτ. Ἐπιστ. Ζ 325 b κ. ἑ.

Γ'. ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ

Κράτος και παιδεία είναι κεντρικά σημεία τῆς πλατωνικῆς σκέψεως¹ και ὁ ἄξων, περὶ ὃν στρέφεται ὁ ὅλος κόσμος τῆς πλατωνικῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας. Ὁ κόσμος οὗτος, ὅστις ὑφούται ἀντιμέτωπος τοῦ κόσμου τῶν πολιτικῶν και τῶν σοφιστῶν, τῶν ποιητῶν και τῶν καλλιτεχνῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ δημιουργοῦ του, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἄρνησις τοῦ ἀντιθέτου κόσμου ἢ νοσταλγία και πόθος ρωμαντικὸς τῶν πατρίων ἡθῶν και τῆς ἀρχαίας ἀρετῆς². Εἶναι νέα τιτανικὴ δημιουργία, ἀποσκοποῦσα εἰς ριζικὴν ἀνακαίνισιν και ἀναμόρφωσιν τῆς τε ἀθηναϊκῆς πολυτελείας και τῆς ὅλης Ἑλλάδος. Ἡ δημιουργία αὕτη τοῦ Πλάτωνος δὲν ἐκφράζεται ὑφ' ἑνὸς μόνου διαλόγου οὐδ' ἐκπροσωπεῖ μίαν μόνην περίοδον τῆς μακρᾶς ζωῆς τοῦ φιλοσόφου· εἶναι ὁ ὑπ' αὐτοῦ «λεγόμενος ἀεὶ λόγος και βίος»³, τὸ διὰ τοῦ ὅλου πλατωνικοῦ ἔργου διήκον αἷτημα τῆς ταυτίσεως τῆς πολιτικῆς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν και τὴν παιδείαν. Γέρων ἤδη ὁ Πλάτων ἀναφέρεται ἐν τῇ Ζ' Ἐπιστολῇ αὐταῖς σχεδὸν λέξεσιν εἰς τὸ φιλοσοφικὸν και πολιτικὸν κήρυγμα, ὅπερ τριάκοντα περίπου ἔτη πρότερον εἶχε κηρύξει ἐν τῇ Πολιτεία : «κακῶν οὖν οὐ λήξειν τὰ ἀνθρώπινα γένη, πρὶν ἂν ἢ τὸ τῶν φιλοσοφούντων ὀρθῶς γε και ἀληθῶς γένος εἰς ἀρχὰς ἔλθῃ τὰς πολιτικὰς ἢ τὸ τῶν δυναστευόντων ἐν ταῖς πόλεσιν ἕκ τινος μοίρας θείας⁴ ὄντως φιλοσοφήσῃ»⁵.

Ἰσχυρὰ ποιητικὴ προδιάθεσις ὤθησεν, ὡς γνωστὸν, τὸν Πλάτωνα πρὸς τὴν ποίησιν τὸ πρῶτον. Ἀλλ' ἡ συνάντησις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Σωκράτους, τοῦ παρὰ τὴν φυσικὴν δυσμορφίαν γοητεύαντος διδασκάλου και παρὰ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν ἀδιαφορίαν ἀληθοῦς και μόνου πολιτικοῦ τῆς ἐποχῆς⁶, ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν στροφὴν τοῦ νεαροῦ ἐταί-

¹ J. S t e n z e l, Platon der Erzieher, Leipzig, 1928. Ἑλληνικὴν και ξένην περὶ Πλάτωνος βιβλιογραφίαν παραθέτομεν ἐν τῷ περὶ τῶν ἱστορικῶν γνώσεων τοῦ Πλάτωνος (τόμ. Α') βιβλίῳ ἡμῶν.

² Ἐπιστ. Ζ 325 d.

³ Ἐπιστ. Ζ 328 a. Πρβλ. Λάχ. 188 d : «ἐλληνικὴ ἁρμονία».

⁴ Πρβλ. Μέν. 100 b : «ἕκ μὲν τοίνυν τούτου τοῦ λογισμοῦ... θεία μοῖρα ἡμῖν φαίνεται παραγιννομένη ἢ ἀρετὴ οἷς ἂν παραγίγηται». Πρβλ. Ἀπολ. 31a. Ὡς πρὸς τὸ «θεία μοῖρα» πρβλ. : Ἀπολ. 33c, Πρωτ. 322 a, Ἴων. 534 c, Μέν. 99e, Φαῖδ. 58e, Φαῖδρ. 230 a, Νομ. Α 642 c, Θ 875 c, Ἐπιστ. Ζ 326 b.

⁵ Ἐπιστ. Ζ 326a-b. Πρβλ. Πολιτ. Ε 473c-e, Σ 499 b-c, Νομ. Α 712a.

⁶ Γοργ. 521d.

ρου ἀπὸ τῆς ποιήσεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν πολιτικὴν, τὴν «ὄρθην φιλοσοφίαν», ἐξ ἧς «ἔστιν τὰ τε πολιτικὰ δίκαια καὶ τὰ τῶν ἰδιωτῶν πάντα κατιδεῖν»¹.

Ἡ ἀπὸ τῆς νέας σκοπιᾶς θεώρησις τοῦ συγχρόνου ἑλληνικοῦ κόσμου, οὕτινος εἰκόνα παρέχουσιν ἡμῖν ἐκ παντοίων ἐπόψεων οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι, ἀπεγοήτευσεν τὸν πρὸς πολιτικὴν δρᾶσιν ὀργῶντα νέον καὶ ἔπεισεν αὐτὸν «τοῦ μὲν σκοπεῖν μὴ ἀποστῆναι πῆ ποτε ἄμεινον ἂν γίγνοιτο περὶ τε αὐτὰ ταῦτα καὶ δὴ καὶ περὶ τὴν πᾶσαν πολιτείαν, τοῦ δὲ πράττειν αὐτὸ περιμένειν αἰεὶ καιρούς»².

Τὸ θεμελιώδες γνῶρισμα τοῦ κόσμου, καθ' οὗ στρέφεται ὁ Πλάτων, εἶναι ὁ χωρισμὸς τοῦ κράτους ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς παιδείας. Εἴτε περὶ τῶν συγχρόνων πολιτειῶν ἀποφαίνεται ὁ φιλόσοφος, ὅτι «κακῶς σύμπασαι πολιτεύονται»³, εἴτε τὴν σοφιστικὴν παιδείαν κατακρίνει ὡς θεραπαινίδα τῆς ρητορικῆς, ἀποσπῶσαν καὶ ἀπομονοῦσαν τὸ ἄτρομον ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ συνόλου καὶ κατευθύνουσαν αὐτὸ πρὸς ἐγωιστικά, ἀντικοινωνικά καὶ ἀντικρατικά ἰδεώδη, εἴτε κατὰ τῆς τέχνης καθόλου στρέφεται, ὡς ἀποβαλοῦσης τὸν παιδευτικὸν αὐτῆς χαρακτήρα καὶ καλλιεργούσης διὰ τῶν καινοτομιῶν καὶ τῶν ἀποκλίσεων αὐτῆς ἀπὸ τῶν πατρίων μορφῶν τὸ πνεῦμα τῆς παρανομίας, μίαν βλέπει ὁ Πλάτων τῶν κακῶν τούτων τὴν ἀφετηρίαν καὶ τὴν ἀρχήν: τὴν διάκρισιν τῆς παιδείας καὶ τοῦ κράτους ἀπ' ἀλλήλων, τὸν χωρισμὸν τῆς πολιτικῆς ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας. Ἐδῶ κεῖται, ἐπαναλαμβάνει ἐπιμόνως ὁ Πλάτων, τοῦ κακοῦ ἡ ρίζα καὶ μία εἶναι τοῦ κακοῦ ἡ ἴσσις: ἡ τ α ὕ τ ι σ ι ς τ ῆ ς π ο λ ι τ ι κ ῆ ς π ρ ὸ ς τ ῆ ν φ ι λ ο σ ο φ ί α ν.

Ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰς ἐπὶ μέρους ἐκδηλώσεις τοῦ ἀντιθέτου πρὸς τὸν πλατωνικὸν κόσμου, ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ πολιτικοῦ βίου, περὶ ὃν κυρίως θὰ διατρέψωμεν.

Πρὸς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα τῶν Ἀθηνῶν ὁ Πλάτων, φύσις κατ' ἐξοχὴν ἀριστοκρατικὴ, ἐκδηλοῖ κατ' ἀρχὴν θεμελιώδη ἀντίθεσιν. Τὸ πλατωνικὸν πολιτικὸν ἰδεῶδες εἶναι οὐχὶ ἡ δημοκρατία, «ἡδεῖα πολιτεία καὶ ἄναρχος καὶ ποικίλη, ἰσότητά τινα ὁμοίως ἴσοις τε καὶ ἀνίσοις διανέμουσα»⁴, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῶν ὀλίγων ἀρίστων, τοὺς ὁποίους φύσις καὶ παιδεία ἐπροίκισαν διὰ τῶν προσόντων τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἱκανότητος πρὸς διαπαιδαγώγησιν καὶ βελτίωσιν τῶν ἀρχομένων. Παρὰ τὰ θεμελιώδη μειονεκτήματα αὐτῆς ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία

¹ Ἐπιστ. Ζ 326 α. ² Ἐπιστ. Ζ 325 ε. ³ Ἐπιστ. Ζ 326 α.

⁴ Πολιτ. Η 558 σ.

θὰ ἦτο ἀπλῶς ἀνεκτὴ εἰς τὸν Πλάτωνα μόνον καθ' οὓς χρόνους ἡ ἐλευθερία τῶν πολλῶν συνεκρατεῖτο ἐντὸς λογικῶν ὁρίων, τηρουμένου τοῦ ὀρθοῦ μέτρου ἐν τῇ μείξει τῶν στοιχείων τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δουλείας. Ἀφ' ὅτου ὅμως ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀτομοκρατικῶν κηρυγμάτων τῶν σοφιστῶν οἱ φραγμοὶ τῶν νόμων καὶ τῆς παραδόσεως ἤρθησαν καὶ τὴν λελογισμένην ἐλευθερίαν διεδέχθη ἡ ἀσυδοσία καὶ ἡ ἀναρχία¹, ἀφ' ὅτου τὸ ἄτομον ἔταξεν ἑαυτὸ ὑπὲρ τὴν πολιτικὴν κοινότητα, τὴν πόλιν, τὸ κράτος, ἡ ἀθηναϊκὴ δημοκρατία ἀπέβη τελεία «στασιωτεία»², ἧς γενικὸν χαρακτηρισμὸν παρέχει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Γ' βιβλίῳ τῶν Νόμων καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς Ζ' Ἐπιστολῆς. Καὶ ἀλλαχοῦ δὲ κακίζονται τὰ πολιτικὰ πράγματα τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τε τοὺς χρόνους τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν τριάκοντα. Ἐν Ἀθήναις δὲν ὑπάρχουσι, λέγει ἐν τῇ Ἀπολογίᾳ ὁ Σωκράτης, ἀληθεῖς δικασταί· εἶναι «οἱ φάσκοντες δικασταί εἶναι»³· ἐν Ἄδου θὰ εὔρη οὗτος τοὺς «ὡς ἀληθεῖς δικαστάς». Ἐπὶ δημοκρατίας ἠγαντιώθη ὁ Σωκράτης εἰς τὴν παράνομον ἀπαίτησιν, ὅπως κριθῶσι μιᾶ ψήφῳ οἱ δέκα στρατηγοί, οἱ κατηγορούμενοι ἐπὶ παραβάσει τοῦ καθήκοντος αὐτῶν πρὸς τοὺς νεκροὺς τῆς παρὰ τὰς Ἀργινοῦσας νήσους ναυμαχίας⁴. Καὶ βραδύτερον δὲ ἐπὶ τῶν τριάκοντα ὁ Σωκράτης, διαταχθεὶς μετ' ἄλλων τεσσάρων νὰ συλλάβῃ Λέοντα τὸν Σαλαμίνιον, ἠρνήθη μόνος αὐτὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀδίκου ἐντολῆς⁵.

Τὸν ἀριστοκρατικὸν χαρακτήρα τῶν πολιτειῶν τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Κρήτης, ὧν πολλαχοῦ ὁ Πλάτων ἐπαινεῖ τὴν εὐνομίαν⁶, δὲν κατακρίνει κατ' ἀρχὴν ὁ φιλόσοφος. Ἀλλ' αἱ πολιτεῖαι αὗται ἔχουσι τὸ κοινὸν μειονέκτημα, ὅτι ἡ νομοθεσία αὐτῶν ἀποδλέπει εἰς ἓν μόνον μῶριον τῆς ἀρετῆς, καὶ μάλιστα τὸ «σμικρότατον» καὶ ἔσχατον, τὴν ἀνδρείαν. Ἡ μονομέρεια δ' αὕτη ἀναγκάζει τὸν Πλάτωνα νὰ περιλάβῃ καὶ τὰς πόλεις ταύτας εἰς τὰς κακῶς πολιτευομένας.

¹ Νόμ. Γ 701a κ.έ. Πρβλ. αὐτ. 700a καὶ Πολιτ. Η 562 b κ. έ., 564 a.

² Νόμ. Η 832 c. Πρβλ. Νόμ. Δ 715 b. Ὁ ἐν τῷ διαλόγῳ Μενεξένῳ ἔπαινος τῆς πάλλεως τῶν Ἀθηνῶν, ἀκολουθῶν τὴν ρητορικὴν παράδοσιν τῶν ἐπιταφίων λόγων, ἐλάχιστα δύναται νὰ ἀλλοιώσῃ τὴν εἰκόνα τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἣν παρέχει τὸ ὅλον πλατωνικὸν ἔργον.

³ Ἀπολ. 41a.

⁴ Ἀπολ. 32 b. Ξενοφ. Ἑλλην. I, 7, 15.

⁵ Ἀπολ. 32 c κ.έ. Ἐπιστ. Ζ 324 e κ. έ.

⁶ Κρίτ. 52 e, Ἴππ. μείζ. 283 e, 284 b, Πολιτ. Η 544 c, Νόμ. Α 631 b κ. έ. Πρβλ. καὶ Στράβ. I C 477, Ξενοφ. Ἀπομν. III, 5. IV, 4. Ὡς εὐνομούμεναι παρίστανται ἐν Κρίτ. 53 b καὶ αἱ Θῆβαι καὶ τὰ Μέγαρα. Πρβλ. καὶ Νόμ. Α. 638 b καὶ Αάχ. 182 e.